

Torah som källa till bud och etik för den enskilde och för samhället (20100316)

I. Begreppet Torah

Till min stora förtrytelse upptäcker jag alltför ofta att ordet Torah, så centralt i judisk religion missuppfattas, inte bara av icke judar, som har god anledning att ha svårt med detta specialuttryck, utan även av judar som aldrig – inte ens i de judiska skolorna - har undervisats om det hebreiska ordet Toras tre andemeningar. Av dessa tre betydelser används, för det mesta, den första och den tredje, medan den andra är ganska sällsynt, men ändå kan vara av stor betydelse.

a) Torah - i bestämd form,

Oftast, när judar talar om Toran, i bestämd form, hänvisar termen, nästan uteslutande, till **de fem Moseböckerna**, till det som är **den judiska religionens centrala text**. Ordet "Toran" på svenska är ett inte alldeles lyckat försök att översätta תורה på Hebreiska och **The Torah** på Engelska. Så t.ex. kallas Torarullarna i och utanför synagogan alltid för **Toran**, man kan ofta höra någon i synagogan säga så här: - ”Nu skall vi ta fram Toran ur den heliga arken”. Det är också vanligt att med ordet Toran identifiera ett citat ur de fem moseböckerna. Man kan t.ex. säga så här: - Versen ”Du skall älska din nästa såsom dig själv, Jag är Herren” förekommer i Toran, i 3Mos 19:18.

Jag vill nämna i detta sammanhang att Rabbinerna i Talmud och Midrash, dvs. i bevarade texter som författades under de många åren mellan 100 före Jesus till cirka 600 efter, (att rabbinerna) talar om nedstigande gudomlig inspiration. Toran, de fem Moseböckerna, är heligare än de profetiska böckerna, $\sigma\eta\tau\eta\chi\beta\omega\ \eta\rho\pi\xi$ som har en lägre rang. De så kallade heliga skrifterna, כְּתוּבִים **dvs.** resten av den hebreiska bibeln, står som nr 3 på ranglistan, dvs. efter de fem moseböckerna och profeterna. Så t.ex. kan man lätt blottlägga ens okunnighet och ännu värre oavsiktlig brist på respekt, genom att placera någon annan bok ovanpå en Chumash, ett på hebreiska tryckt exemplar av de fem moseböckerna. Denna bok skall ligga överst och alltid med Genesis, dvs. Första Moseboken uppåt. Det är också brukligt, att som ett tecken på kärlek och respekt kyssa en Chumash, en Siddur (bönbok) och vilken som helst bok i den tredje Torakategorin när man slutar läsa i den och lägger den ifrån sig.

2 Och detta är en bra inledning till den mer begränsade användning av termen, Tora, som endast förekommer med hänvisning till bestämmelser och traditioner hämtade ur texter i de profetiska och de andra böckerna i den hebreiska bibeln. Ordet Tora intar här en rang mellan Toran (de fem Moseböckerna) och Tora (obestämd form) som en gemensam benämning för Talmud, Midrash och alla de senare judiska religiösa texterna, juridiska såväl som aggadiska.

Det kan ske – fastän inte så ofta - att de juridiska texterna utanför de Fem Moseböckerna också genererar Halachiska, dvs. bindande juridiska beslut som en troende jude bör efterleva. Halacha, förresten, är den judiska motsvarigheten till den muslimska Sharia.

Så t.ex. står det i **Jesaja 58: 13** att man ”**inte skall kränka sabbaten, inte sköta sina sysslor på min helgdag, Man skall kalla sabbaten en fröjd, helgad åt Herren och värd att ära, att man inte ägnar sig åt sina sysslor och tomt prat.**” Av denna bibeltext har den judiska lagstiftningen skapat en annorlunda dag, som består av bön, studier, familjesammankomster, försök att göra sabbaten till en **δουβγ**, en fröjd, en glad dag med humor och med sex och även en dag där man försöker undvika tomt prat, så att man istället ägnar sig åt innehållsrika och andligt upplyftande samtal.

Det är här av stort intresse att det i de fem moseböckerna förekommer ganska många texter om sabbaten, och **Sabbaten är förresten den enda helgdag omnämnd i de tio guds bud, Det är av denna anledning märkvärdigt att** den bibeltext som jag drog fram, ur profeten Jesajas bok, om att göra sabbaten till en fröjd, ger mer konkret vägledning om hur man skall fira sabbaten än de flesta texter i Toran. I De fem moseböckerna står det väldigt litet om vad som får och inte får göras på sabbatsdagen.

Detaljerna finns i judendomens Tora (obestämd form) dvs.

Toratraktionen. De fem Moseböckerna ger principerna, t.ex. håll sabbaten helig, den skall vara en vilodag, dina anställda skall inte arbeta, Sabbaten är ett tecken på förbundet mellan det judiska folket och Gud osv. Men hur, påtagligt helgar man sabbatsdagen? vad är sabbatsvilan? Vad får dina anställda göra och vad får de inte göra? För svar på allt detta måste man söka utanför de Fem Moseböckerna.

Svaren finns dels i resten av bibeln, dels i talmud och andra rabbiniska texter. Och som ett sista exempel bland många vill jag nämna förbudet mot att bära bördor på sabbaten. Detta förbud som diskuteras i detalj i Talmud förekommer inte i Toran utan i profeten **Jeremias bok 17:21 & 22:-** ”Så säger Herren :- ta er noga i akt för att bära någon börda på sabbatsdagen”

3. Dessa ord om Sabbatsdagens konkreta utveckling leder mig direkt in på hur ordet Torah **oftast används i judendomen**, och denna gång, som **sagt**, alltid i obestämd form. Torah och ej Toran. Här gäller det studier av efterbibliska böcker, som t.ex. Talmud och Midrash, samt utformning av de beslut som härleds ur dessa studier.

Judendomen är, så vitt jag vet, den enda av världens många religioner där studerande av heliga texter utgör, inte bara ett religiöst bud, utan det är religionens centrala bud. Detta är ingen liten sak eftersom just denna mitsvah – $\omega\rho\nu, \sigma\upsilon\nu\kappa$, - har företräda även framför bön och mycket annat. En Talmudisk överdrift som citeras i många sammanhang lyder så här :- $\omicron\kappa\upsilon\phi \sigma\delta\beta\phi \omega\rho\nu, \sigma\upsilon\nu\kappa$ Torastudier är lika viktiga som alla bud i judendomen tillsammans.

Jag kan förtydliga Torastudiers ställning genom att citera ur en bön som läses varje morgon, precis innan den bedjande skall läsa trosbekännelsen, Shema Yisrael och sedan Torans text - ”Du skall älska Herren, din Gud, av allt ditt hjärta, och av hela din själ och av all din kraft.” Detta bibelställe (5 Mos kapitel 6:4 & 5) fortsätter med - **Du skall inskräpa**

dem (dvs. Torans lärdomar) hos din barn. en text som påbjuder Torah utbildning i alla generationer.

Så här står det, bland annat i bönen Ahava Rabba - **Vår fader, vår konung, förbarmande och nåderika fader, förbarma dig över oss och ge vårt hjärta förmåga att inse och förstå, att uppfatta, lära och undervisa vidare, hålla och utöva** - och här kommer ett unikt uttryck – λ,ρυ, συνκ, ηρχσ de ord som vi lär oss genom studier av din Torah.

Sammanfattningsvis fungerar termen så här i judendomen: - Torah är mycket mer än Toran dvs. GT. Den är (i obestämd form) också källan till judendomens lagar, traditioner och värderingar. Begreppet Torah innefattar all judisk religiös och upplyftande litteratur, alla skrifter vars mål det är att andligt inspirera och upplyfta människan. Så t.ex. kan jag säga till mina barn eller lärjungar – ”kom, låt oss studera Torah. Jag håller på just nu med Maimonides Moreh Nevuchim - hans filosofiska mästerverk. Eller låt oss studera Rashis kommentar till Toran eller låt oss läsa några Chassidiska berättelser. Allt detta är Torah. Nu förstår ni sålunda att ordet Torah omfattar de fem moseböckerna och resten av den hebreiska bibeln men framför allt gäller begreppet Tora nästan allt som har med Gud och Guds värld att göra, den värld som en jude med en judisk medvetenhet bör leva sina dagar i.

Som ett viktigt tillägg och egentligen som den faktiska början på detta tal om Torah som källa till bud och etik vill jag understryka att just detta begrepp - intensiva Torastudier, oftast utformade i enlighet med det

talmudiska systemet att ställa frågor och att komma med svar - **kan och har sekulariserats**. Denna sekulariserings process började kort efter det att judarna i samband med den Franska revolutionen befriades ur gettona. Under en drygt 200 årig radikal sekularisering har den teknik som tidigare använts för torastudier utgjort en av de förmåner som i den moderna västvärlden har hjälpt judiska män och numera judiska män och kvinnor till forskningsframgångar i fysik, kemi, matematik, medicin och akademiska studier. Det är sannolikt att den generation av judiska intellektuella i Europa före Andra världskriget och de som nu är akademiskt framgångsrika i USA har och inte så litet påverkats, av hur deras förfäder i nästan 2000 år värderade det traditionella begreppet Torastudier över allt annat. Lyckligtvis för dessa forskare och akademiker har den dialogiska tekniken, så kär och självklar för rabbinerna i Talmud och Midrash och även för oss i vår tid (den dialogiska tekniken) kunnat sekulariseras så att det även utanför Talmudstudier, i laboratorier, gick att ställa frågor och söka svar, som i sin tur leder till nya frågor och nya svar osv..

I tidskriften Judisk Krönika (februari 2010) intervjuades en stadsarkitekt i Stockholm, Aleksander Wolodowski, en framgångsrik, assimilerad, sekulär jude, som sade att han och hans karriär har påverkats av judiska värderingar. När han ombads att förklara sade han så här:- (det gäller framförallt) "förhållandet till barnen. Det är det primära, och en stark bildningstradition. Att prata med barnen, inte bara älska dem, att skapa ett dialektiskt utrymme: 'du säger det här och jag tycker så här'. Rätten att ifrågasätta också som föräldrar, men med respekt, förstås."

Jag vill inte påstå att sekulariserade Tora studier är huvudanledningen till judarnas akademiska framgångar men jag tror att tillsammans med andra förklaringar - som t.ex. minoritetens krav på sig själv att genom att vara duktigare för att komma lika långt besegra diskrimination. Det finns, självklart, andra faktorer men fenomenet – judiska intellektuella framgångar i vår tid - är lärorikt. I samma nummer av Judisk Krönika skrev Professor Georg Klein att det var på samma sätt i hans sekulära föräldrahem i Budapest och att han önskar att detta värderingssystem skall fortsätta från en judisk generation till nästa,

Få icke-judar har fått tillfälle att studera judisk historia (till skillnad från biblisk historia) och därför är det ganska okänt för de flesta, att det judiska folket har omdanats från ett krigiskt, bryskt folk, som t o m. vågat göra uppror mot det väldiga romerska imperiet, (det judiska folket har omvandlat sig) till det enda i världen där alla män, nästan utan undantag, från 200-talet fram till 1800-talet kunde läsa och skriva. (tyvärr går det inte att påstå detsamma om de judiska kvinnorna. Min mormor t.ex. var illitterat).

Vad jag menar är att judarna i två tusen år har tänkt så här:

;;ηηξ κκ τρπξ ητω τρπξ κκ ;ηηξ ητ Man måste välja -antigen svärdet eller boken - om man väljer svärdet kan man ej ha boken: om man väljer boken kan man ej ha svärdet.

Att sammanfatta: - Utan en gedigen utbildning, som leder till kritiskt tänkande kommer man ingenstans – och vad mera är - den okunniga får

leva med en känsla av att man inte är någon. Den judiska vördnaden för, och strävan efter, utbildning har i vår tid blivit en allmängiltig modell, som hela världen numera har anammat.

Torah ej Nomos

Jag skall inom kort försöka komma med andra sätt som Tora kan göras – och har getts till grund för upplyst religion i vår tid. Först vill jag i all korthet fästa er uppmärksamhet på huvudorsaken till hur Torah i kristna ögon har bedömts vara en börda snarare än den livsberikande välsignelse som den är inom judendomen, detta som jag nu skall understryka är inte okänt. Egentligen är min kommande poäng något som borde vara en självklarhet, men tyvärr kan det konstateras att även kunniga präster, för inte att tala om bildade lekmän, sällan lägger märke till det som jag anser givit upphov till den i kristna ögon påstådda avgrunden mellan lag och nåd i judendomen.

Hur kom det sig att **Tora**, ett hebreiskt ord som betyder **lära och ej lag** framställdes för kristna präster och lekmän i årtusenden, inte bara som en hård, obarmhärtig och oböjlig lag, utan dessutom som en lagstiftning utan **σῆμα ιφ - nåd och ett unikt begrepp Chesed. Tänk**, detta ord **Chesed** står för **både den förbundsetik som Gud förväntar sig av varje jude och den förbundsnytt som varje jude förväntar sig av Gud. Judar är ett förbundsfolk** och ett förbund är en överrenskommelse som binder alla som ingår i det. Och glöm inte heller att genom Noak har även mänskligheten ingått ett förbund med Gud och där i likhet med förbundet

vid berget Sinai förekommer etiska såväl som skyddande villkor.

Men om judendomen består av Mitsvah, dvs. bud och Chesed, nåd, hur kommer det sig då att så många under en så pass lång tidsperiod (knappt 2000 år) har påstått motsatsen? Ett sällan ihågkommet svar är helt enkelt att den kristna kyrkans heliga skrift i det romerska imperiet, dvs. i de århundraden då kyrkofäderna höll på med att utforma kristen doktrin, trossatser och praxis (den kristna kyrkans heliga skrift) gällde det den grekiskspråkiga Septuaginta och inte den hebreiska bibeln. **Kristen teologi grundades och byggdes på en grekisk bibelöversättning.** Under cirka 1300 år, med början på 200-talet, den tid då de hednakristna tog över kyrkan, grundades kristendomen på en grekisk översättning av de heliga skrifterna, som sedan så småningom ersattes av en översättning på latin. Och så förblev det fram till 1500-talet då Luther, Calvin, Reuchlin och andra hebreiskkunniga reformatorer, som ville befria sin tids kristendom från de doktriner som inte stämde med **den äkta heliga skriftens heliga ord.** Dessa reformatorer försökte **rensa kristendomen från de tillgjorda traditionerna** i katolicismen som de ansåg var oäkta och utan biblisk grund, inte minst påvens politiska makt, korruption i Vatikanen och teologiska påhitt. På detta sätt återvann den hebreiska bibeln sin forna ställning, som den under cirka 1300 år hade förlorat i senantiken och under medeltiden. (Och det var därför Bibelkommissionen översatte Gamla Testamentet i Bibel 2000 direkt till svenska från hebreiska.)

Det är intressant att medan många kristna grupper och teologer läser biblar översatta från hebreiska har många ändå behållit den 1500 åriga förödmjukande ersättningsteologin.

När De fem Moseböckerna översattes till grekiska blev Torah **nomos**. Det finns många språkforskare som tror att **nomos** är ett av de ord (och dessa förekommer i varje språk som har haft en lång flerhundraårig oavbruten historia) (att **nomos** är ett av de ord) vars innebörd förändrades under tiden. I början av 200-talet och i mitten av 100-talet före vår tidräkning ägde Nomos troligtvis ett bredare tillämpningsfält än ordet ägde i senantiken, 400 år eller ännu längre efter det att de fem moseböckerna översattes till gGrekiska i Alexandria i Egypten i början av 200-talet före Jesus. **Ordet Torah i den hebreiska bibeln betyder lära såväl som lag och är så brett att det rymmer oerhört mycket, från berättelser, etik, värderingar, bestämmelser om allt från djuroffer och maträtter till civillagstiftning.** Detta begrepp (Torah) är ännu bredare i Talmud och Midrash, där den inkluderar lagar om hur den judiska minoriteten skall umgås med majoriteten i de diasporaländer där de bor och hur de skall uppfylla sina förpliktelser gentemot landets regering. Pga. att **nomos** betydde endast lag i den senare antikens grekiska kom Torah i kristna länder under medeltiden att likställas med begreppet **lagen på kyrkans svenska**. Ännu mer missvisande kom det teologiska begreppet **lagen**, dvs. den teologiska uppfattningen av Torah i det kristna Europa att nästan uteslutande begränsas till den rituella lagen. När man tänker på den religiösa termen "lagen" tänker man instinktivt bara på det rituella i judisk religion och inte samtidigt på de två andra områdena där judisk lag betyder mycket, nämligen den alltomfattande civila lagstiftningen som råder i varje land samt den etiska som Toran anser är lika viktig om inte viktigare än den rituella. I Talmud talar rabbinerna om ουεμκ οστ ιηχ ,υυμν οχη υρχφκ οστ ιηχ ,υυμν förpliktelser mellan

människan och Gud samt bud människor emellan.

Kristna ögon har sålunda tränats i att se ordet Torah, inte som något neutralt, dvs. som helt enkelt den judiska lagen utan som en omänsklig och därmed ogudaktig, hård, bestämd och oböjlig lagstiftning. Toralagar kan visst tolkas på detta sätt när de tillämpas hårdhänt och utan hänsyn till människornas behov och läggning, när rabbiner och domarna saknar nåd och förståelse för medmänniskan. Men Toralagar bör enligt den Toratradition, jag tidigare talat om, inte tillämpas på detta sätt. Tvärtom, en viktig etisk kategori i den Talmudiska lagstiftningen begär att man med nåd och välvilja i Torans anda strävar efter nåd och kärlek och självklart **överskrider lagens krav på absolut rättvisa**. Begreppet jag åsyftar här kallas för $\eta\sigma\omega, \rho\upsilon\alpha\nu \omicron\eta\beta\pi\kappa$ (att **göra mer än lagen kräver**) och det står i Talmud att **Gud förstörde Herodes Tempel och drev judarna i exil** på grund av att landets domstolar inte tillämpade $\eta\sigma\omega, \rho\upsilon\alpha\nu \omicron\eta\beta\pi\kappa$ utan dömde hårt och exakt.

Vad jag vill säga är att Toras lagar i ojusta och obarmhärtinga händer förvisso kan likna **nomos**, som ordet förekommer i Paulus brev, men att den rabbiniska judendomen försöker göra nästan allt för att undvika en sådan tillämpning. Tyvärr har jag ingen möjlighet just nu att förklara den politiska spänningen mellan religiösa och sekulära i Israel. Mycket har gått snett i dagens staten Israel.

Detta om nomos, lagen, nåd, grekiska och hebreiska blev ett långt men jag tror inte obetydligt tillägg till hur Toran kan tjäna som en modell för hur

religion och modernitet kan samleva i vår tid. Krister Stendahls **caveat** bör alltid tas i beaktande – **man bör först lyssna på hur de troende beskriver sin egen religion inifrån innan man kritiserar utifrån.** (Naturligtvis bör de troendes uppfattning kritiskt och vetenskapligt ifrågasättas, **men efter, inte förrän, man har blivit upplyst om hur religionen har uppfattats från insidan)**

II. Dina demalchuta dina

Jag vill nu ta upp två av några talesätt som judendomen i årtusenden tillämpat för att skapa en minoritetsexistens för judarna i diaspora länder; **tekniker som pga. att de kan anammas av andra nationella och religiösa grupper kan ha relevans för vår tids multikulturella samhällen.** Jag tänker nu på **Dina demalchuta dina** samt **Jehareg velo yaavor**, två begrepp vars mål är att begränsa religionens inflytelsefält till det väsentliga, **två begrepp som tyvärr är nästan okända för obildade judar och för nästan hela den ickejudiska världen.** Denna okunskap är beklaglig eftersom dessa två begrepp är **bestämmande för alla traditionella judar.**

Lagstiftningen i de Fem Moseböckerna återspeglar en tidsperiod då Israeliterna utgjorde majoriteten i landet, stundom oberoende, (dvs. under egna kungar) stundom under främmande härskare, som för det mesta krävde höga skattor och vidtog åtgärder mot uppror **men lämnade Israel att följa sitt eget levnadssätt och sin egen religion.** Detta mönster

fortsatte för det mesta även under den grekiska och den romerska perioden, fastän dessa då moderna civilisationer frestade rika och kulturintresserade till att lära sig språken och att efterhärma erövrarna . En stor judisk diaspora med starka band till hemlandet växte fram under dessa hundratals år och nu ser det ut som om antalet judar utanför landet Judéen var större än de som bodde i hemlandet, **Efter Templets förstörelse blev diasporan ännu större och judar utgjorde en minoritet överallt där de bodde, troligtvis t o m. i Judéen.** Den största diasporan fanns i Babylonien och där utvecklades begreppet **Dina demalchuta Dina**, dvs. landets lag är lag, en viktig princip som förekommer i ett flertal Talmudställen.

Principen var egentligen en självklarhet för alla som levde utanför hemlandet. Enligt **τβησ τ,σφκνσ τβησ** **landets lag är lag har landets kung och lagstiftningsinstitutioner rätt att beskatta alla i landet och det är inte bara stöld utan även ett brott mot Torah för en jude att vägra eller smyga sig undan. Samma gäller trafiklagar och landets handelsbestämmelser.** Naturligtvis har judar rätt att istället för att gå till de civila domstolarna vända sig till en judisk domstol ifall båda kontrahenter är överens om **att de frivilligt och utan ånger kommer att acceptera ett beslut i enlighet med Torans lag.** Detta kallas för en **σρσ, ησ.** Men det viktigaste för oss just nu är att judarna följer judendomens lag när de i dessa av livets många områden följer landets lagar. Det är vad **landets lag är lag τβησ τ,σφκνσ τβησ** betyder. Judar får följa judisk religion och vända sig till landets lagtiftning och som alla andra i landet efterleva den allmänna lagen.

Men **τβησ τ,υφκνσ τβησ** landets lag är lag **har sin Tora gräns**. Om den härskande kungen eller regeringen skulle förbjuda viktiga religiösa påbud eller befäller det som Torah förbjuder, är juden tvungen att förkasta principen **landets lag är lag**. Om Sverige t.ex. skulle förbjuda omskärelse om annat än av medicinska skäl – dvs. att den är skadlig eller livshotande – är varje judisk far förpliktad att trots förbudet hitta ett sätt att omskära sina barn. **Omskärelse är tecknet på förbundet mellan Gud och det judiska folket**. Omskärelsen bör äga rum på livets åttonde dag men om det av hälsoskäl eller på grund av **förbud i nutiden i likhet med förbud utfärdade i det förgångna av kung Antiochus eller av Caesar Hadrianus kan den skjutas upp tills dess att det går att uppfylla förpliktelsen**. Jag talar nu inte om att man skall vänta till dess att barnen är vuxna. Här bestämmer föräldrarna precis som de bestämmer var familjen skall bo och vilken skola barnen skall studera i.

Ett okontroversiellt exempel av det jag nyss sagt utgörs av en son som föds in i en familj där det förekommer **hemofili** och att det därför finns en **risk att omskärelse kunde bli livsfarlig. I ett sådant fall är det en mitzvah, en religiös plikt, att aldrig omskära pojken**. Det står nämligen i 3 Mos 18:3 att man skall leva genom Toransbud och där förklarar rabbinerna **οπα ,υνηα τκυ οπα ηφσ man skall leva genom dem men man skall inte dö pga. att man efterföljer dem**. Jag skall strax betona en princip som är avgörande i alla sådana fall men först vill jag förtydliga det som redan har sagts. Så, t.ex. bör **en judisk soldat i militärtjänst hålla sig till de judiska dietreglerna men skulle det visa sig, att i en krigssituation eller t o m. under en fältutbildning, där det inte går att få tillgång till tillåten mat, som grönsaker och vanlig fisk, får han äta**

det som finns. Självtklart skall han försöka undvika svinkött och skaldjur om det går. Principen här är att man skall bryta mot Toran för att senare, när allt återvänt till det normala, kunna återgå till torareglerna.

Talmud understryker att en gravid kvinna själv ska bestämma om hon orkar fasta på Jom Kippur, Försoningsdagen, och Talmud gör klart att den företrar att hon inte fastar. Livet har företräde och fastan kan skada hennes hälsa.

ρχγη τυδ δρωη.

Ja, Livet har företräde nästan alltid men inte precis alltid. Det finns en princip som lyder så här: - ”för dessa skall du hellre dö än bryta mot Toranslag **ρχγη τυδ δρωη.**

A) Om en brottsling hotar dig till livet och säger att om du inte dödar en viss person eller grupp kommer han att avliva dig, då får du inte rädda ditt eget liv på bekostnad av en annans liv.

B) Så också om någon hotar dig ifall du inte våldtar eller förför en viss kvinna. Inte heller i ett sådant fall får du rädda ditt liv på bekostnad av en annans liv. I det andra fallet gäller skadan inte liv men till skillnad från att skadegöra en byggnad eller att förskingra pengar går inte sexuella övertramp att ta tillbaka. I fall där det gäller skadestånd eller brottsliga penningtransaktioner går det alltid att återbetala skadan och göra upp sinsemellan. Mord och sexuella övertramp kan inte rättas till.

C) Det tredje kategorin – efter mord och sexuella övergrepp - är mer komplicerad. Här gäller det $\alpha\rho\zeta\ \omega\sigma\upsilon\chi\gamma$ avgudadyrkan. Här finns det en del avvikande meningar men utan att riskera att hamna fel kan jag konstatera att det finns en klar skillnad mellan det som förväntas av ledarna i en judisk församling eller organisation och kraven som ställs på vanliga judar. De vördade ledarna bör stå som modiga och stolta modeller och vägra överge sin tro. De vanliga judarna däremot bör **rädda sina liv genom att låtsas överge sin tro.**

Detta låter troligtvis teoretiskt, men tyvärr har sådana val påtvingats ledare och lekmän i judiska församlingar alltför ofta i judisk historia. **I det förgångna har kristna och muslimska fanatiker hotat judar till livet om de vägrar konvertera till segrarens tro. Maimonides' råd till judarna i Jemen** i sin berömde skrivelse, $\iota\nu\eta, \rho\delta\eta\tau$, Brevet till Jemen skickades runt i hela den judiska världen. Maimonides skrev att judarna skulle låtsas överge sin tro för att, så fort det skulle vara fysiskt möjligt, återuppta Torans bud och förpliktelser igen. **Med tungan bör man ljuga men i hjärtat skall man förbli trogen sin gamla tro.** Troligtvis hade Maimonides själv vid 12 års ålder stått tillsammans med sin familj inför ett sådant val, när på 1100-talet Cordoba erövrades av Almohades krigare, intoleranta berber från Atlasbergens baksida i Nord Afrika. Moses far, den ryktbare domaren Maimon, räddade, som det ser ut, genom list sin egen och hela familjens liv genom att få dem att konvertera till Islam. Familjen måste ha levt ett muslimskt liv under den tiden de bodde i Nordafrika fram till utvandringen till landet Israel och därifrån till Egypten. I Egypten var Maimon och sedan hans son Moses Ben Maimon församlingens ledare

och talesman vid hovet. **Ingen, så vitt vi vet, förebrådde familjen för sitt sätt att rädda sina liv undan tvångskonverteringen – även om de i egenskap av församlingens ledare helst borde ha offrat sig.**

Min avsikt här var endast att betona att domaren Maimon låtsades konvertera för att rädda sitt liv. Intressant nog hände det sig att ungefär samtidigt med de fanatiska muslimska Almohades i Spanien **härjade kristna korsridarna i Frankrike och Tyskland och judarna där dödade inte så sällan sina barn och hustrur och begick självmord hellre än låta döpa sig, en död οαω αυσκ κγ** som många stora rabbiner i andra världsdelar kritiserade hårt. Dessa fruktade att judiskt självmord skulle få demografiska följder som kunde leda till judendomens och judenhetens försvinnande.

Jag vill betona att dessa martyrer dog οαω αυσκ κγ till skillnad från Islam är man i judendomen och, så vitt jag förstår, kristendomen (är man) martyr om man dör för sin tro. Man blir aldrig martyr genom att döda andra för sin tro.

Avslutning

Jag har idag förklarat ordet Torahs olika betydelser och givit er en inblick i hur judarna har kunnat överleva som en minoritet i cirka 2000 år. Jag har inte sagt något om antisemitism men jag har betonat betydelsen av Torahstudier, det som Heinrich Heine kallade för judarnas flyttbara hemland. Så var det inte bara med Torahrullarna

utan också med den rika och stora toratraditionen, som börjar med Mishnah och Gemara och från Talmud fortsätter över Responsa in i våra dagar. På så sätt blir Torah en källa till bud och etik för den enskilde och för samhället.